

การยกระดับมาตรฐานเพื่อเพิ่มมูลค่าสินค้าและบริการด้านการท่องเที่ยว
ของเครือข่ายท่องเที่ยวโดยชุมชนจังหวัดนครศรีธรรมราช

Enhancement of product Value-added and tourism services For Community Based

Tourism Network in Nakhon Si Thammarat province

พัชรี สุเมธกุล¹, มนทิรา สังข์ทอง², เมธาวัต ภูธรภักดี³, ศณัทชา ธีระชุนห์⁴,

ธนกฤต ยอดอุดม⁵, ตรียุทธ์ เพชรมนต์⁶ และรวีศ คำหาญพล⁷

Patcharee Sumethokul¹, Monthira Sangthong², Methawat Phuthonpakdee³

Sanatcha Theerachun⁴, Tanakrit Yordudom⁵, Treererk Pechmo⁶

and Rawit khamharnphol⁷

มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช^{1,2,3,4,5,6,7}

Nakhon Si Thammarat Rajabhat University^{1,2,3,4,5,6,7}

Corresponding Author, E-mail: patcharee_sum@nstru.ac.th

Retrieved 3-04-2024; Revised 11-06-2024; Accepted 6-09-2024

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อยกระดับมาตรฐานผลิตภัณฑ์ เพิ่มมูลค่าสินค้าและบริการ จากชุมชนเพื่อเข้าสู่มาตรฐานสากลของ กลุ่มวิสาหกิจท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ป่าชายเลนบ้านแหลมโฮมสเตย์ และเครือข่ายการท่องเที่ยวชุมชน จังหวัดนครศรีธรรมราช จำนวน 30 คน ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลจากการนำเทคนิค AIC (Appreciation-Influence-Control) ในขั้นตอนการเรียนรู้ (Appreciation) มาใช้ในการระดมความคิดเห็นของชุมชน ด้วยการประชุมเชิงปฏิบัติการ (Work Shop) ทั้ง 3 ขั้นตอน คือ 1. การเรียนรู้ (Appreciation) 2. การสร้างการพัฒนา (Influence) 3. การสร้างแนวทางปฏิบัติ (Control) ผลการวิจัยพบว่า (1) ด้านการบริหารจัดการ กลุ่มมีความเข้มแข็งด้านการบริหารจัดการ แต่เป็นการบริหารจัดการงานแบบเบ็ดเสร็จแบบสั่งการจากประธาน แต่สมาชิกทุกคนเต็มใจและให้ความร่วมมือ (2) ด้านการฝึกอบรมยกระดับมาตรฐานของกรมการท่องเที่ยว กลุ่มสามารถลงมือปฏิบัติได้จริง (3) ด้านการพัฒนาผลิตภัณฑ์ กลุ่มสามารถสร้างผลิตภัณฑ์ได้ใหม่ และสร้างรายได้ให้วิสาหกิจ (4) ด้านการสร้างเครือข่ายการท่องเที่ยวโดยชุมชน กลุ่มสามารถสร้างเครือข่ายผลิตภัณฑ์และการท่องเที่ยวได้ จำนวน 6 วิสาหกิจชุมชน เป็นการเกิดเครือข่ายแบบ “เครือข่ายจัดตั้ง”

คำสำคัญ: เพิ่มมูลค่าสินค้าและบริการ; ธุรกิจขนาดกลางและขนาดย่อม; เครือข่ายท่องเที่ยวโดยชุมชนจังหวัด นครศรีธรรมราช

Abstract

This research aims to elevate product standards and enhance the value of goods and services from the community to meet international standards for ecotourism enterprises, specifically focusing on the Ban Laem Homestay Mangrove Conservation Tourism Group and the community tourism network in Nakhon Si Thammarat Province. The study involved 30 participants and employed the AIC (Appreciation–Influence–Control) technique during the Appreciation phase to gather community insights through workshops. These workshops encompassed three stages: 1. Learning (Appreciation), 2. Development (Influence), and 3. Implementation (Control). The findings of the research are as follows: (1) Management: The group demonstrated robust management capabilities with a top–down approach led by the chairman, and all members cooperated willingly. (2) Training and Standardization: Following training sessions conducted by the Department of Tourism aimed at raising standards, the group effectively implemented the practical measures. (3) Product Development: The group successfully created new products, generating additional income for the enterprise. (4) Community Tourism Network: The group established a network of products and tourism, comprising six community enterprises, leading to the formation of a "structured network."

Keywords: Value-added to Products and Tourism Services; Small and Medium Enterprises.
; Community Based Tourism Network in Nakhon Si Thammarat Province

บทนำ

ในช่วงของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 12 (พ.ศ. 2560–2564) ประเทศไทยจะยังคงประสบภาวะแวดล้อมและบริบทของการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่อาจก่อให้เกิดความเสี่ยงทั้งจากภายใน และภายนอกประเทศ อาทิ กระแสการเปิดเศรษฐกิจเสรี ความท้าทายของเทคโนโลยีใหม่ๆ การเข้าสู่สังคม ผู้สูงอายุ การเกิดภัยธรรมชาติที่รุนแรง ประกอบกับสถานการณ์ด้านต่างๆ ทั้งเศรษฐกิจ สังคม ทรัพยากร ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของประเทศในปัจจุบันที่ยังคงประสบปัญหาในหลายด้าน เช่น ปัญหาผลิตภาพการผลิต ความสามารถในการแข่งขัน คุณภาพการศึกษา ความเหลื่อมล้ำทางสังคม เป็นต้น ทำให้การพัฒนาในช่วง แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 12 จึงจำเป็นต้องยึดกรอบแนวคิดและหลักการในการวางแผนที่สำคัญ ดังนี้ (1) การน้อมนำและประยุกต์ใช้หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง 2) คนเป็นศูนย์กลางของ

การพัฒนาอย่างมีส่วนร่วม (3) การสนับสนุนและส่งเสริมแนวคิดการปฏิรูปประเทศ และ (4) การพัฒนาสู่ความมั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน สังคมอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ)

จากความสำคัญและที่มาของปัญหา และนโยบายของภาครัฐ จนถึงยุทธศาสตร์การพัฒนาของจังหวัดนครราชสีมา คณะผู้วิจัยจึงเห็นความสำคัญที่จะศึกษาวิจัย การยกระดับมาตรฐานผลิตภัณฑ์เพิ่มมูลค่าสินค้าและบริการ จากชุมชนเพื่อเข้าสู่มาตรฐานสากล ของวิสาหกิจชุมชนขนาดกลางและขนาดย่อม (SME) ของเครือข่ายท่องเที่ยวโดยชุมชนจังหวัดนครราชสีมา โดยมุ่งเน้นการวิจัยทั้งระบบในเครือข่าย ได้แก่ การ การตลาดออนไลน์ และซัพพลายเชนหรือโซ่อุปทาน (Supply Chain) ให้กับเครือข่ายการท่องเที่ยวโดยชุมชนจังหวัดนครราชสีมา เพื่อพัฒนาและยกระดับผลิตภัณฑ์จากชุมชนให้ตรงกับความต้องการของตลาดและกลุ่มเป้าหมาย และเพื่อให้เครือข่ายแต่ละชุมชนเข้มแข็ง เกิดรายได้ภายในความมั่นคงและยั่งยืนในอาชีพ ที่สำคัญรักษาสีสิ่งแวดล้อม และความเป็นเอกลักษณ์ของชุมชนอย่างยั่งยืนต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

เพื่อยกระดับมาตรฐานผลิตภัณฑ์ เพิ่มมูลค่าสินค้าและบริการ จากชุมชนเพื่อเข้าสู่มาตรฐานสากล ของ กลุ่มวิสาหกิจท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ป่าชายเลนบ้านแหลมโสมสแตย์และเครือข่ายการท่องเที่ยวโดยชุมชน จังหวัดนครราชสีมา

การทบทวนวรรณกรรม

ทฤษฎีเกี่ยวกับยุทธศาสตร์ชาติด้านการส่งเสริม SME

ยุทธศาสตร์ชาติซึ่งด้านการส่งเสริม SME ถูกกำหนดอยู่ในทิศทางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 ในแนวทางการพัฒนา การยกระดับศักยภาพการแข่งขันและการหลุดพ้นกับดักรายได้ปานกลางสู่รายได้สูง เป็นการส่งเสริมผู้ประกอบการที่เข้มแข็งและพาณิชย์ดิจิทัล ซึ่งต้องพัฒนาขีดความสามารถของผู้ประกอบการให้มีความยืดหยุ่น สามารถปรับตัวและดำเนินธุรกิจท่ามกลางการดำเนินนโยบายและมาตรการการกีดกันทางการค้าในรูปแบบต่าง ๆ เพิ่มสัดส่วนความเป็นเจ้าของของคนไทยและสนับสนุนให้มีการขยายตลาดที่มีแบรนด์สินค้าและช่องทางการตลาดที่เป็นของตนเองมากขึ้น ตลอดจนพัฒนาต่อยอดอุตสาหกรรมและบริการเพื่อเข้าสู่การเป็นศูนย์กลางการผลิต บริการและอุตสาหกรรมดิจิทัล (ทิศทางของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12)

ปัญหาและข้อจำกัดของ SMEs

สถาบันพัฒนาวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อม (2559) ที่ได้กล่าวถึงปัญหาและข้อจำกัดของ SMEs ในภาพรวมว่า

(1) ปัญหาด้านการตลาดวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อมส่วนใหญ่มักตอบสนองความต้องการของตลาดในท้องถิ่น หรือตลาดภายในประเทศ ซึ่งยังขาดความรู้ความสามารถในด้าน การตลาดในวงกว้าง โดยเฉพาะตลาดต่างประเทศ ขณะเดียวกันความสะดวกรวดเร็วในการ คมนาคมขนส่งตลอดจนการเปิดเสรีทางการค้า ทำให้วิสาหกิจขนาดใหญ่ รวมทั้งสินค้าจากต่างประเทศเข้ามาแข่งขันกับสินค้าในท้องถิ่นหรือในประเทศที่ผลิตโดยกลุ่มวิสาหกิจขนาดกลาง และขนาดย่อมมากขึ้น

(2) ขาดแคลนเงินทุนวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อมมักประสบปัญหาการขอกู้เงินจาก สถาบันการเงิน เพื่อมาลงทุนหรือขยายการลงทุนหรือเป็นเงินทุนหมุนเวียนทั้งนี้เนื่องจากการไม่มีการทำบัญชีอย่างเป็นระบบและขาดหลักทรัพย์ค้ำประกันเงินกู้ทำให้ต้องพึ่งพาเงินกู้ในระบบ และ ต้องจ่ายดอกเบี้ยในอัตราที่สูง

(3) ปัญหาด้านแรงงาน แรงงานที่ทำงานในวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อมจะมีปัญหาการเข้าออกสูง กล่าวคือ เมื่อมีฝีมือและมีความชำนาญมากขึ้นก็จะย้ายออกไปทำงานในโรงงานขนาดใหญ่ที่มีระบบและผลตอบแทนที่ดีกว่า จึงทำให้คุณภาพของแรงงานไม่สม่ำเสมอการพัฒนาไม่ต่อเนื่องส่งผลกระทบต่อประสิทธิภาพการผลิตและคุณภาพสินค้า

(4) ปัญหาข้อจำกัดด้านเทคโนโลยีการผลิต โดยทั่วไปวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อมมัก ใช้เทคนิคการผลิตไม่ซับซ้อนเนื่องจากการลงทุนต่ำและผู้ประกอบการ พนักงานขาดความรู้พื้นฐาน ที่รองรับเทคนิควิชาที่ทันสมัยจึงทำให้ขาดการพัฒนาปรับเปลี่ยนผลิตภัณฑ์ตลอดจนการพัฒนาคุณภาพ มาตรฐานที่ดี

(5) ข้อจำกัดด้านการจัดการวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อมมักขาดความรู้ในการจัดการ หรือการบริหารที่มีระบบใช้ประสบการณ์จากการเรียนรู้โดยเรียนรู้อย่างผิดเป็นหลักอาศัยบุคคล ในครอบครัว หรือญาติพี่น้องมาช่วยงานการบริหารภายในลักษณะนี้แม้จะมีข้อดีในเรื่องการดูแลที่ทั่วถึง (หากธุรกิจไม่ใหญ่นัก) แต่เมื่อกิจการเริ่มขยายตัวหากไม่ปรับปรุงการบริหารจัดการให้มี ระบบก็จะเกิดปัญหาเกิดขึ้นได้

(6) ปัญหาการเข้าถึงบริการการส่งเสริมของรัฐวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อมจำนวนมากเป็น การจัดตั้งกิจการที่มีรูปแบบไม่เป็นทางการ เช่น ผลิตตามบ้าน ผลิตในลักษณะโรงงานห้อง แแถวไม่มีการจดทะเบียนโรงงาน ทะเบียนพาณิชย์ หรือทะเบียนการค้าดังนั้นกิจการโรงงานเหล่านี้ จึงค่อนข้างปิดตัวเองในการเข้ามาใช้บริการของรัฐ เนื่องจากปฏิบัติไม่ค่อยถูกต้องเกี่ยวกับการเสีย ภาษี การรักษาสภาพ สิ่งแวดล้อม หรือรักษาความปลอดภัยที่กำหนดตามกฎหมาย นอกจากนี้ในเรื่องการส่งเสริมการลงทุนก็เช่นเดียวกัน แม้ว่ารัฐจะได้ลดเงื่อนไขขนาดเงินทุนและการจ้างงาน เพื่อดึงดูดใจให้วิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อมเพียง ร้อยละ 8.1 เท่านั้นที่มีโอกาสได้รับการส่งเสริมการลงทุนจากรัฐ

(7) ปัญหาข้อจำกัดด้านบริการส่งเสริมพัฒนาขององค์การภาครัฐและเอกชน การส่งเสริม พัฒนาวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อมที่ผ่านมาได้ดำเนินการโดยหน่วยงานของรัฐและเอกชนที่เกี่ยวข้อง เช่น

กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม กรมพัฒนาฝีมือแรงงาน กรมส่งเสริมการค้าส่งออก สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมการลงทุนบริษัทเงินทุนอุตสาหกรรมขนาดย่อมบริษัทเงินทุน อุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย หอการค้าไทย สมาอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย ตลอดจนสมาคมการค้าและอุตสาหกรรมต่าง ๆ อย่างไรก็ตาม เนื่องจากอุตสาหกรรมขนาดกลางและขนาดย่อมมี จำนวนมากและกระจายอยู่ทั่วประเทศ ประกอบกับข้อจำกัดของหน่วยงานดังกล่าว เช่น ในเรื่องบุคลากร งบประมาณ จำนวนสำนักงานสาขาภูมิภาคการให้บริการส่งเสริมสนับสนุนด้านต่าง ๆ จึง ไม่อาจสนองตอบได้ทั่วถึงและเพียงพอ

(8) ปัญหาข้อจำกัดในการรับรู้ข่าวสารข้อมูล เนื่องจากปัญหาและข้อจำกัดต่าง ๆ ข้างต้น วิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อมโดยทั่วไปจึงค่อนข้างมีจุดอ่อนในการรับรู้ข่าวสารด้านต่าง ๆ เช่น นโยบายและมาตรการของรัฐ ข้อมูลข่าวสารด้านการตลาด ฯลฯ

การสร้างเครือข่าย (Networking)

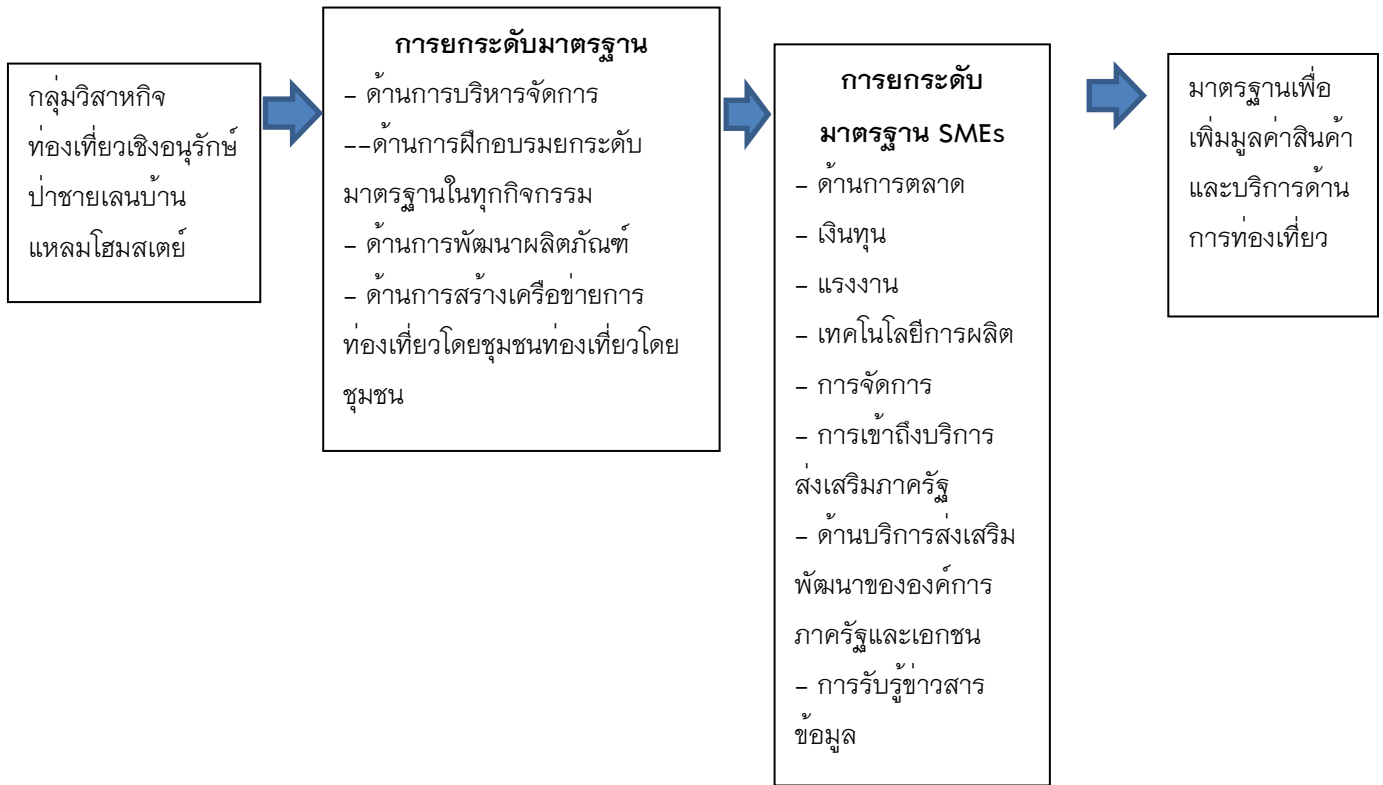
การสร้างเครือข่าย หมายถึงการทำให้มีการติดต่อ สนับสนุนให้มีการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารและการร่วมมือกันด้วยความสมัครใจ การสร้างเครือข่ายควรสนับสนุนและอำนวยความสะดวก ให้สมาชิกในเครือข่ายมีความสัมพันธ์กันฉันท์เพื่อน ที่ต่างก็มีความเป็นอิสระมากกว่าสร้างการคบค้าสมาคมแบบพึ่งพิง นอกจากนี้การสร้างเครือข่ายต้องไม่ใช้การสร้างระบบติดต่อด้วยการเผยแพร่ข่าวสารแบบทางเดียว เช่น การส่งจดหมายข่าวไปให้สมาชิกตามรายชื่อ แต่จะต้องมีการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารระหว่างกันด้วย

ความจำเป็นที่ต้องมีเครือข่าย

การพัฒนางานหรือการแก้ปัญหาใด ๆ ที่ใช้วิธีดำเนินงานในรูปแบบที่สืบทอดกันเป็นวัฒนธรรมภายในกลุ่มคน หน่วยงาน หรือองค์กรเดียวกัน จะมีลักษณะไม่ต่างจากการปิดประเทศที่ไม่มีการติดต่อสื่อสารกับภายนอก การดำเนินงานภายใต้กรอบความคิดเดิม อาศัยข้อมูลข่าวสารที่ไหลเวียนอยู่ภายใน ใช้ทรัพยากรหรือสิ่งอำนวยความสะดวกที่พอจะหาได้ใกล้มือ หรือถ้าจะออกแบบใหม่ก็ต้องใช้เวลาอย่างมาก จะเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนางานอย่างยิ่งและไม่อาจแก้ปัญหาที่ซับซ้อนได้

การสร้าง “เครือข่าย” สามารถช่วยแก้ปัญหาข้างต้นได้ด้วยการเปิดโอกาสให้บุคคลและองค์กรได้แลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารรวมทั้งบทเรียนและประสบการณ์กับบุคคลหรือองค์กรที่อยู่นอกหน่วยงานของตน ลดความซ้ำซ้อนในการทำงาน ให้ความร่วมมือและทำงานในลักษณะที่เอื้อประโยชน์ซึ่งกันและกัน เสริมการเปิดประตูสู่โลกภายนอก

กรอบแนวคิดการวิจัย

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดในการวิจัย

ระเบียบวิธีวิจัย

ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ ผู้ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการท่องเที่ยวของวิสาหกิจชุมชนกลุ่มอนุรักษ์บ้านแหลมโฮมสเตย์ อำเภอบ้านลาด จังหวัดนครศรีธรรมราช ได้แก่ ผู้ประกอบการด้านที่พัก การนำเที่ยว ร้านอาหาร เรือประมง และผลิตภัณฑ์ชุมชน ขนาดของกลุ่มตัวอย่าง จำนวน 30 คน โดยใช้การสุ่มตัวอย่างแบบการสุ่มแบบลูกโซ่ (snowball sampling) โดยการจัดเก็บข้อมูลโดยอาศัยการแนะนำของผู้ให้ข้อมูลที่ได้เก็บข้อมูลไปแล้วต่อ ๆ ไปจนกระทั่งได้กลุ่มตัวอย่างครบตามจำนวนที่ต้องการหรือได้ข้อมูลที่น่าสนใจศึกษา ด้วยการขอสัมภาษณ์กับกลุ่มตัวอย่างที่ให้สัมภาษณ์ด้วยความสมัครใจ

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) การทำ Focus group โดยใช้แบบสนทนากลุ่มแบบมีโครงสร้าง เป็นเครื่องมือในการเก็บข้อมูลในประเด็นกระบวนการ/ขั้นตอนการค้นหาคำอธิบาย

รูปลักษณ์/รูปแบบการนำเสนอ เนื้อหา/ความถูกต้องของข้อมูล และด้านเทคนิค (วรางคณา จันทรงค์, 2554)

วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล

คณะผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลจากการนำเทคนิค AIC มาใช้ในการระดมความคิดเห็นของชุมชนด้วยการประชุมเชิงปฏิบัติการ (Work Shop) ทั้ง 3 ขั้นตอน คือ 1. การเรียนรู้ (Appreciation) 2. การสร้างการพัฒนา (Influence) 3. การสร้างแนวทางปฏิบัติ (Control) เป็นขั้นตอนการนำกิจกรรมที่ยอมรับร่วมกันมากำหนดเป็นแผนปฏิบัติการ ในระยะของการนำแผนไปปฏิบัตินี้ เป็นระยะของการระดมความคิดเห็น วางแผน และทำงานร่วมกัน

การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) คณะผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลจากผู้รับผิดชอบในการติดตามและประเมินผลที่ได้จากการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม การเก็บรวบรวมข้อมูลในขั้นตอนนี้เพื่อนำผลการติดตามมาอภิปรายแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและร่วมกันรับรู้ผลที่ปรากฏจากการดำเนินการได้มีการนำข้อมูลที่ได้จากการสนทนากลุ่มมาวิเคราะห์เชิงพรรณนา (Descriptive analysis) และนำมาตีความหมาย หลังจากนั้น นำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลด้วยการบรรยาย และยกข้อความที่เป็นคำตอบของกลุ่มตัวอย่างมาสนับสนุนผลการวิเคราะห์ข้อมูลดังกล่าว

ผลการวิจัย

ผลการวิเคราะห์ข้อมูลงานวิจัยเรื่องการยกระดับมาตรฐานเพื่อเพิ่มมูลค่าสินค้าและบริการด้านการท่องเที่ยว ของเครือข่ายท่องเที่ยวโดยชุมชนจังหวัดนครศรีธรรมราช ผลการวิจัยมีดังนี้

โดยก่อนดำเนินการวิจัยนั้นจากข้อมูลของโครงการ “พัฒนาสินค้า บริการต้นแบบการท่องเที่ยวชุมชนเชิงสร้างสรรค์” ของ SME (พัชรี สุเมธกุล, 2558) จากการพัฒนางานกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ ของกลุ่มอนุรักษ์ป่าชายเลนบ้านแหลมโสมสเดย์ได้มีการดำเนินการโดยใช้กระบวนการมุ่งเน้นให้คนในชุมชนเป็นนักปฏิบัติ (Community of Practice : CoP) และมีส่วนร่วมในการดำเนินงานทุกขั้นตอน เริ่มตั้งแต่หัวข้อความรู้ (Domain) เป็นหัวข้อที่กลุ่มหรือชุมชนจะมาร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้กัน จนทำให้กลุ่มอนุรักษ์ป่าชายเลนบ้านแหลมโสมสเดย์ สามารถนำเอาองค์ความรู้ในเรื่อง การจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน และการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ โสมสเดย์ การบริการด้านการท่องเที่ยวและความปลอดภัย เขียนโปรแกรมท่องเที่ยว การปรับภูมิทัศน์ด้านการท่องเที่ยว มาดำเนินการพัฒนา และสร้างกิจกรรมการท่องเที่ยวที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชนได้

นอกจากนี้กลุ่มอนุรักษ์ป่าชายเลนบ้านแหลมโสมสเดย์ การรวมกลุ่มกันเพื่อหาบ้านที่มีความพร้อมเปิดเป็นโสมสเดย์ และให้การตรวจประเมินเพื่อให้เป็นไปตามมาตรฐานของกรมการท่องเที่ยว และได้มี

กระบวนการทำงานอย่างเป็นระบบในการพัฒนาการท่องเที่ยวในชุมชนของตนเอง ได้แก่ ตั้งคณะทำงาน (Facilitator) มีการจัดบันทึกเรื่องราวของชุมชน (Community Historian) มีสมาชิก (Member) มีสมาชิกที่พร้อมสนับสนุนการดำเนินงาน มีหน่วยงานในท้องถิ่นให้การสนับสนุน (Sponsor) และมีปราชญ์ชุมชนด้านสิ่งแวดล้อมป่าชายเลนด้านทรัพยากรทางทะเล ด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น (Expert)

ผลที่ได้จากการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และดำเนินงาน และการสังเคราะห์โดยชุมชน และจัดเก็บ/ปรับปรุง/ถ่ายทอดโดยชุมชนเอง มีการนำผลจากการแลกเปลี่ยนเรียนรู้มาใช้ในการขับเคลื่อนชุมชนด้านการท่องเที่ยว และมีการนำเอาองค์ความรู้จากการจัดการความรู้มาพัฒนาชุมชนจนสามารถขับเคลื่อนให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ภายใต้โปรแกรม “สาตเลน เล่นโคลน” และสามารถสร้างโปรแกรมการท่องเที่ยวที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตชุมชน และมีเอกลักษณ์เฉพาะชุมชนจนสำเร็จลงได้ ซึ่งเป็นการพัฒนาเพียงแค่โปรแกรมการท่องเที่ยวเท่านั้น ซึ่งเป็นแค่กระบวนการเพียงบางส่วน จากการยกระดับในครั้งนี้ได้แก่

1.เริ่มจากการทำ SWOT กับกลุ่มวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์บ้านแหลมโฮมสเตย์ จากการทำ SWOT โดยใช้เทคนิค AIC

ตารางที่ 1 แสดงการวิเคราะห์ SWOT Analysis โดยใช้เทคนิค AIC ของกลุ่มวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์บ้านแหลมโฮมสเตย์

จุดแข็ง	จุดอ่อน
1. จุดแข็งด้านการบริหารจัดการของกลุ่ม - มีการประชุมอย่างต่อเนื่องในกรณีมีนักท่องเที่ยวมาเป็นคณะ และเกิดปัญหาจากการบริการ โดยให้แต่ละฝ่ายได้สรุปการทำงาน - การเปิดโอกาสให้คนในชุมชนทั้งที่เป็น สมาชิกและไม่ใช่สมาชิกกลุ่มเข้าร่วมคิดร่วมทำกิจกรรม 2. จุดแข็งด้านการเรียนรู้และการฝึกทักษะ ได้แก่ - การเรียนรู้เรื่องการจัดลำดับอาหาร และการ จัดทำผลิตภัณฑ์ให้น่าสนใจ อบรมสปา จัดโต๊ะอาหาร จัดดอกไม้ - คนในวิสาหกิจชุมชนให้ความสนใจและมีความต้องการในการเรียนรู้และเพื่อนำ มาปฏิบัติจริง 3. จุดแข็งทุนเดิมที่สนับสนุนการดำเนินงานกลุ่ม ได้แก่ - มีความรู้ในการแปรรูปอาหาร เรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ - มีวัตถุดิบและทรัพยากรในชุมชน ได้แก่ แหล่งอาหาร	1. จุดอ่อนด้านการบริหารจัดการ ได้แก่ - ประสิทธิภาพการต้องรับผิดชอบภาระงานหลายอย่าง - สมาชิกไม่ปฏิบัติตามกฎระเบียบของกลุ่ม - การบริหารจัดการแบบเบ็ดเสร็จจากประธาน (ไม่มีการ รวมเป็นเครือข่ายช่วยเหลือพึ่งพากัน) - ขาดแคลนแรงงานในบางครั้งที่มีคณะใหญ่ๆมา 2. จุดอ่อนด้านการตลาด ได้แก่ - สมาชิกยังไม่สามารถวิเคราะห์กลุ่มเป้าหมาย และ ตลาดในการรองรับผลิตภัณฑ์ของตนเองได้ - ขาดการวางแผนการผลิตสินค้าให้เพียงพอต่อความต้องการของนักท่องเที่ยว - การบรรจุภัณฑ์ที่ยังไม่เป็นเอกลักษณ์และ ไม่ดึงดูดความสนใจ 3. จุดอ่อนด้านกรรมวิธีการผลิต ได้แก่

ทะเลและพืชสมุนไพร - คนในวิสาหกิจชุมชนให้ความร่วมมือและสนับสนุนกิจกรรมกลุ่มอย่างต่อเนื่อง	- การมีสูตรและตำหรับอาหาร - ขาดแคลนอุปกรณ์ครัวเครื่องมือ/เครื่องอำนวยความสะดวก - การผลิตสินค้าไม่ทันความต้องการของ ลูกค้า
โอกาส	ภาวะคุกคาม
1. ได้รับการสนับสนุนและส่งเสริมการดำเนินงาน กลุ่มจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในด้านต่าง ๆ ได้แก่ - ด้านการพัฒนาศักยภาพ จาก กรมการท่องเที่ยว ธนาคารออมสิน พัฒนาชุมชน อุตสาหกรรมจังหวัดและมหาวิทยาลัยต่าง ๆ - ด้านการพัฒนาคู่มือความรู้และเทคนิควิธี จาก กรมการท่องเที่ยว พัฒนาชุมชน กรมทรัพยากรชายฝั่ง ธนาคารออม และมหาวิทยาลัยต่าง ๆ - ด้านวัสดุอุปกรณ์และวัตถุดิบจากหน่วยงาน ภาครัฐในพื้นที่ จากสำนักงานการท่องเที่ยวและกีฬา องค์การบริหารส่วนตำบล โรงแรมเอราวัณ - ด้านงบประมาณ จากกรมการท่องเที่ยว ธนาคารออมสิน มูลนิธิเซฟรอน	1. นโยบายของภาครัฐหรือโครงการเร่งด่วนเป็นอุปสรรคการดำเนินงานกลุ่ม ได้แก่ - โครงการฝึกอบรมต่าง ๆ ที่ส่งผลต่อการทำงานของสมาชิกวิสาหกิจ เพราะต้องเข้าฝึกอบรมร่วมกับทุกหน่วยงาน 2. ตลาดการผลิตภัตตาคารท่องเที่ยวโดยชุมชนมีมากจากนโยบายของรัฐบาล - ราคาต้นทุนการผลิตภัตตาคารบางครั้งไม่สามารถกำหนดราคามาตรฐานได้ 3. สภาพภูมิอากาศ ได้แก่ - ช่วงฤดูฝนในแต่ละปีน้ำทะเลจะหนุนทำให้ไม่สามารถรับนักท่องเที่ยวได้ในบางช่วง

2. การจัดศึกษาดูงานจากพื้นที่ต้นแบบการท่องเที่ยวโดยชุมชน เพื่อให้กลุ่มวิสาหกิจในชุมชนและเครือข่ายการท่องเที่ยวโดยชุมชนได้ศึกษา ดูงานและเรียนรู้ด้านการบริหารจัดการกลุ่ม โดยขั้นตอน/กระบวนการในกิจกรรมประกอบด้วย การสำรวจพื้นที่ศึกษาดูงาน และการศึกษาดูงานจากพื้นที่ใกล้เคียงด้านการบริหารจัดการ ท่องเที่ยวโดยชุมชน ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

3. การสำรวจพื้นที่ศึกษาดูงาน โดยเลือกกลุ่มวิสาหกิจที่มีลักษณะการบริหารจัดการและสภาพพื้นที่ใกล้เคียง ที่คาดว่ากลุ่มวิสาหกิจในชุมชนจะสามารถนำแนวทางในด้านต่าง ๆ มาประยุกต์ใช้ได้เหมาะสมกับ กิจกรรมในชุมชน จากนั้นประสานงานไปยังพื้นที่ศึกษาดูงาน เพื่อศึกษาข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับรูปแบบการดำเนินงานในพื้นที่เบื้องต้นก่อนนำสมาชิกไปศึกษาดูงานร่วมกันกับเจ้าของพื้นที่ ได้แก่ กำหนดการ รูปแบบ กิจกรรม การจัดการด้านอาหาร ที่พัก การเดินทาง และอื่น ๆ โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์ผู้นำ และแกนนำของกลุ่ม/องค์กร จากนั้นรวบรวมข้อมูลและสรุปประเด็นเพื่อนำ ไปออกแบบและวางแผนกิจกรรมศึกษาดูงานจากพื้นที่ต่อไป

4. การศึกษาดูงานจากพื้นที่ท่องเที่ยวที่มีลักษณะใกล้เคียงกับกับกลุ่มวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์บ้านแหลมโฮมสเตย์ เรื่องการบริหารจัดการกลุ่ม กิจกรรมชุมชน มีเป้าหมายเพื่อให้ตัวแทนกลุ่ม

กิจกรรมในชุมชน ได้พูดแลกเปลี่ยนองค์ความรู้ในเรื่องการผลิต การแปรรูป การตลาด และการบริหารจัดการกลุ่มหรือกองทุน ด้านอื่น ๆ กับพื้นที่ต้นแบบที่ไปศึกษาดูงาน และนำองค์ความรู้ที่ได้จากการศึกษาดูงานมา ปรับหรือประยุกต์ใช้ในการวางแผน และกำหนดเป้าหมายการดำเนินงานของแต่ละกลุ่ม กับกลุ่มของตนเอง โดยมีกระบวนการ ดังนี้ 1) กล่าวทักทายและกล่าวต้อนรับ พร้อมทั้งชี้แจงวัตถุประสงค์เป้าหมาย และกระบวนการศึกษาดูงาน 2) กิจกรรมการฟังบรรยายและแลกเปลี่ยน โดยคณะทำงาน เชิญวิทยากรในพื้นที่มาให้ความรู้แก่คณะศึกษาดูงาน ยกตัวอย่างเช่น บรรยายเรื่องการพัฒนาความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน กับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ได้แก่ การพัฒนาผู้นำ การมีส่วนร่วมในการทำ งานกลุ่ม/องค์กร และการบริหารจัดการกองทุนในระดับหมู่บ้านและระดับตำบลร่วมกัน

5. การรวมกลุ่มออมทรัพย์ เพื่อบริหารจัดการกลุ่มวิสาหกิจชุมชน ส่งเสริมสร้างความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน ซึ่งต้องมาจากปัญหา สถานการณ์ ความต้องการ ร่วมกันของคนในพื้นที่ และ จากบทเรียนหรือชุดความรู้จากการได้ไปศึกษาดูงานเรียนรู้พื้นที่รูปธรรมตัวอย่าง

กลยุทธ์การบริหารจัดการกลุ่มของวิสาหกิจท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ป่าชายเลนบ้านแหลมโฮมสเตย์ ดังตารางนี้

ตารางที่ 2 แสดงกลยุทธ์การบริหารจัดการกลุ่มของวิสาหกิจท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ป่าชายเลนบ้านแหลมโฮมสเตย์

ประเด็น	เป้าหมาย	ยุทธศาสตร์	กลยุทธ์/วิธีการ
งาน	- การบริหารกลุ่มขององค์กรในวิสาหกิจชุมชนอย่าง ยั่งยืน - การช่วยเหลือพึ่งพากันระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชนและตำบล - การบริหารจัดการด้านการตลาด	- กลุ่มวิสาหกิจชุมชนมีการเปิดบัญชีออมทรัพย์ที่เข้มแข็ง	1. การประชุมแลกเปลี่ยนติดตาม ผลการดำเนินงาน 2. การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ด้านองค์ความรู้ และเทคนิควิธีการต่าง ๆ ระหว่างกลุ่ม 3. จัดทำบัญชีรายรับรายจ่าย 4. ติดตามและปรับปรุง แผนอย่างต่อเนื่อง
งาน	- การสร้างเครือข่ายการการดำเนินงานผลิตภัณ ฑ์ และการท่องเที่ยว	- การประสานเชื่อมโยงหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในระดับต่าง ๆ	1. จัดประชุมชี้แจง ทำความเข้าใจ 2. นำเสนอข้อมูลกลุ่ม องค์กร และการตั้งกลุ่มออมทรัพย์ 3. ประสานเชื่อมโยง กลุ่มออมทรัพย์แต่ละฝ่ายเข้าสู่ นโยบาย หรือ แผนของหน่วยงานต่าง ๆ ในพื้นที่

งาน	- การรณรงค์ใช้กลองกระต่าย แก้วกระต่าย หรือวัสดุธรรมชาติ	- ศึกษาดูงานพื้นที่ใกล้เคียงการและฝึกปฏิบัติ ให้แก่สมาชิกที่สนใจ	1. ชักชวนโดยการบอก เล่าแบบปากต่อปาก 2. ดูตัวอย่างการใช้จากคลองแดน และปากพ่อง
เงิน	เสริมสร้างรายได้ให้ แก่คนในชุมชน	- การตั้งกลุ่มออมทรัพย์เรือ อาหาร และผลิตภัณฑ์	1. ทำพ้ามัดย้อมโคลน 2. การทำไข่เค็ม 3. การทำสปาโคลนส่งเสริมอาชีพ
		- การสร้างรายได้เสริม	1. การแปรรูปอาหารทะเล 2. จ้างแรงงานในชุมชน 3. เพิ่มมูลค่าผลิตภัณฑ์ ด้วยการทำตรา สัญลักษณ์สินค้า การบรรจุภัณฑ์ที่สวยงาม และเป็นเอกลักษณ์
คน	- การถ่ายทอดองค์ความรู้และพัฒนา ศักยภาพคนในวิสาหกิจชุมชน - การสร้างเสริม ศักยภาพและความมั่นใจให้กับ สมาชิกวิสาหกิจ	- การพัฒนาความรู้ อย่างยั่งยืน	1. สรุปล่องค์ความรู้ที่มีในชุมชน 2. การถ่ายทอดองค์ความรู้ 3. การจัดกิจกรรมศึกษา ดูงานเรียนรู้เพิ่มเติม 4. การพัฒนาศักยภาพ จากวิทยากรจาก ภายนอก
วัสดุอุปกรณ์	- การบำรุงรักษาวัสดุ อุปกรณ์ และการจัดหาเพิ่ม	- การบำรุงรักษา หลังคาเรือ เลื้อยชีพ อุปกรณ์ในห้องประกอบอาหาร	1. จัดทำ ทะเบียนครุภัณฑ์ วัสดุอุปกรณ์ 2. ประเมินและตรวจสอบ สภาพความเสี่ยงจากการ ใช้ งานของวัสดุอุปกรณ์ 3. ซ่อมบำรุงรักษาตาม อายุการใช้งาน
วัสดุอุปกรณ์		- การระดมอุปกรณ์เพิ่มเติม	1. จัดประชุมตรวจสอบ และ ประเมินสภาพวัสดุ อุปกรณ์ 2. วางแผนการจัดซื้อ และขอ

			สนับสนุนอุปกรณ์ ที่จำ เป็น จากหน่วยงานที่ เกี่ยวข้อง 3. ดำ เนินจัดซื้อ หรือขอ สนับสนุนตามแผนที่วางไว้ (จัดซื้อเอง/ ขอสนับสนุน จาก หน่วยงานอื่น ๆ)
--	--	--	--

6. อบรมเชิงปฏิบัติการบริหารจัดการกลุ่มออมทรัพย์สู่การเสริมสร้างความเข้มแข็งของวิสาหกิจชุมชนโดยการจัดอบรมหรือส่งร่วมอบรมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับงานของวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ป่าชายเลนบ้านแหลมโฮมสเตย์ มีกระบวนการ ดังนี้

ตารางที่ 3 แสดงขั้นตอนการยกระดับมาตรฐาน

วิธีการ/ขั้นตอนการดำเนินงาน ระยะเวลา งบประมาณ และผู้รับผิดชอบ

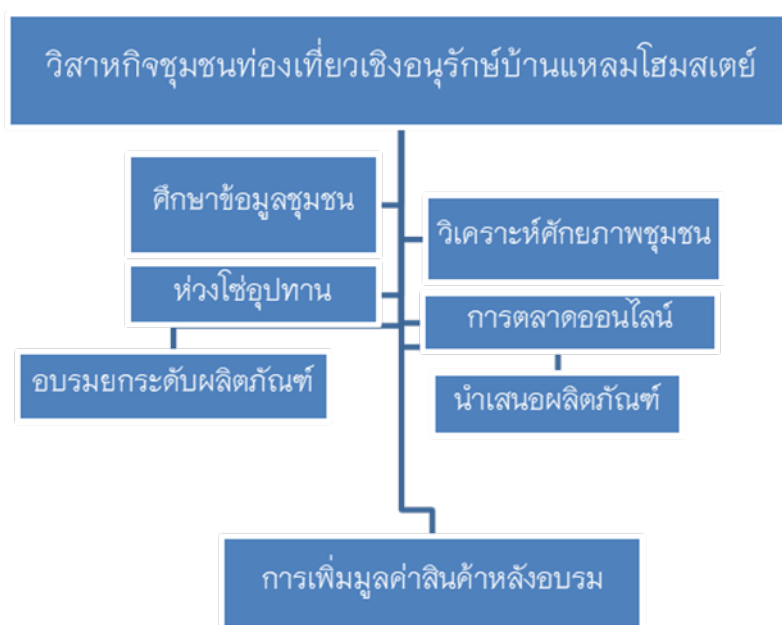
วิธีการขั้นตอนการยกระดับ	ระยะเวลา/วัน	งบประมาณ	ผู้รับผิดชอบ
อบรมการบริหารจัดการ	1	–	ดร.พัชรี สุเมโฑกุล
อบรมการเป็นเจ้าบ้านที่ดี	4	–	ดร.พัชรี สุเมโฑกุล สำนักงานการท่องเที่ยวและกีฬา
อบรมการจัดโต๊ะอาหารและ สำรับอาหาร	1		ดร.พัชรี สุเมโฑกุล
อบรมความปลอดภัยและการ ประกันอุบัติเหตุ	1		ดร.พัชรี สุเมโฑกุล
อบรมการออกแบบบรรจุภัณฑ์	1		อ.ดวงรักรักษ์ รัตยพันธ์
อบรมการการทำเว็บไซต์	1		อาจารย์เมธาวีตร ภูธรภักดี
อบรมการยื่นขอสิทธิบัตร	1		วิทยากรจากมหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์
อบรมการเป็นผู้ดูแลระบบ	1		อาจารย์เมธาวีตร ภูธรภักดี
อบรมภาษาจีนเพื่อการท่องเที่ยว	1		สำนักงานการท่องเที่ยวและกีฬา จังหวัดนครศรีธรรมราช
อบรมภาษาอังกฤษเพื่อการ ท่องเที่ยว	1		สำนักงานการท่องเที่ยวและกีฬา จังหวัดนครศรีธรรมราช
อบรมมาตรฐานโฮมสเตย์			สำนักงานการท่องเที่ยวและกีฬา จังหวัดนครศรีธรรมราช

7. การสนับสนุนและปฏิบัติการในพื้นที่ โดยหน่วยงานที่ทำ งานพัฒนาในพื้นที่ ทั้งภาครัฐและเอกชน ลงพื้นที่ติดตามและสนับสนุนการปฏิบัติการตามแผนงาน/โครงการ รวมถึงการให้ข้อเสนอแนะ ต่อยอด ขยายผลกิจกรรม ทั้งนี้สามารถสรุปกระบวนการ ขั้นตอน เทคนิคการเสริมสร้างความเข้มแข็งแก่ เครือข่าย กลุ่มกิจกรรมในชุมชน

องค์ความรู้ใหม่จากการวิจัย

จากการศึกษาแนวคิด ทฤษฎี และผลจากการวิจัย ทั้งนี้สามารถสรุปกระบวนการ ขั้นตอน เทคนิคการ เสริมสร้างความเข้มแข็งแก่ เครือข่ายกลุ่มกิจกรรมในชุมชนได้ดังแผนภาพ ต่อไปนี้

กระบวนการ ขั้นตอนการเสริมสร้างความเข้มแข็งแก่ เครือข่ายกลุ่มกิจกรรมในวิสาหกิจชุมชน มี ดังนี้

ภาพที่ 2 แสดงกระบวนการ ขั้นตอนการเสริมสร้างความเข้มแข็งแก่ เครือข่ายกลุ่มกิจกรรมใน วิสาหกิจชุมชน

อภิปรายผล

จากการวิจัยแสดงให้เห็นว่าบทบาทการมีส่วนร่วม การเสริมสร้างความเข้มแข็งแก่เครือข่ายกลุ่ม กิจกรรมในวิสาหกิจชุมชน เป็นการดำเนินการร่วมกันระหว่างตัวแทนกลุ่มวิสาหกิจชุมชน และคณะทำงาน จากภายนอก โดยในแต่ละภาคส่วนมีบทบาทหน้าที่กับกลุ่มวิสาหกิจชุมชน ดังนี้

ตัวแทนกลุ่มวิสาหกิจชุมชน ประกอบด้วย ประธาน รองประธาน และสมาชิกกลุ่มวิสาหกิจชุมชน มีบทบาทในการระดมความคิดเห็น เข้าร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้อบรมพัฒนาศักยภาพด้าน ต่าง ๆ กำหนด

เป้าหมายและยุทธศาสตร์ พัฒนาแผนงาน/โครงการ นำแผนงาน/โครงการ ไปสู่การปฏิบัติจริงในพื้นที่ กับหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งภายในและภายนอกจังหวัด

หน่วยงานที่ทำหน้าที่พัฒนาในพื้นที่ทั้งภาครัฐและเอกชน มีบทบาท คือ สร้างความเข้าใจกับกลุ่มวิสาหกิจ ร่วมระดมความคิดเห็น แลกเปลี่ยนเรียนรู้ เอื้ออำนวยให้เกิดการแลกเปลี่ยนระดมความคิดเห็น ถ่ายทอดองค์ความรู้ทางด้านวิชาการ ร่วมออกแบบและพัฒนา แผนงาน/โครงการ ร่วมปฏิบัติการตามแผนงาน/โครงการ และการหนุนเสริมและสนับสนุน ให้เกิดการนำแผนงาน/โครงการไปสู่การปฏิบัติจริง ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ ของ ธารทิพย์ ธรรมสอน และคณะ

ข้อเสนอแนะ

สิ่งที่ทำให้การยกระดับมาตรฐานประสบผลสำเร็จ ได้แก่

1. การเสริมสร้างความเข้มแข็งแก่เครือข่ายกลุ่มวิสาหกิจชุมชน
2. การมีเป้าหมายร่วมกันของกลุ่มกิจกรรมวิสาหกิจชุมชนนั้น ต้องไปในทิศทางเดียวกัน
3. มีการติดตาม สนับสนุน/หนุนเสริมการทำงานในพื้นที่ เพื่อนำ เสนอความก้าวหน้าของแต่ละกลุ่ม นำ เสนอปัญหาอุปสรรคในการทำงานและร่วมหาแนวทางแก้ไข ปัญหาร่วมกัน
4. การสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ร่วมกัน การแบ่งปัน จะทำให้แต่ละกลุ่มมีความเข้มแข็งและเกิดผลต่อการเชื่อมโยงเครือข่าย

เอกสารอ้างอิง

- ชนากิตติ์ ราชพิบูลย์. (2557). การศึกษาพฤติกรรมการใช้เครือข่ายสังคมออนไลน์และผลกระทบต่อ
นักเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย ในเขตกรุงเทพมหานคร [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต].
มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าธนบุรี.
- ธารทิพย์ ธรรมสอน และคณะ. (2549). การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนาเครือข่ายวิสาหกิจ
ชุมชนกลุ่มแม่บ้านผู้ผลิตกรณีศึกษา: ผลิตภัณฑ์ประเภทอาหารจังหวัดกำแพงเพชร. วารสารการ
วิจัย, 12(2), 32-48.
- ธีระพงษ์ แก้วหาญ. (2544). กระบวนการสร้างชุมชนเข้มแข็ง ประชาคม ประชาสังคม. คลังนันทวิทยา.
- นพพร ประสมทอง. (2558). การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนาศักยภาพการบริหาร
จัดการชุมชนเข้มแข็งของกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตตำบลท่าโพ จังหวัดอุทัยธานี. วารสารวิทยาลัย
พาณิชยศาสตร์บูรพาปริทัศน์, 10(2), 11-24.
- วรารณา จันทรัง. (2556). ตัวแปรในงานวิจัย. www.stou.ac.th/Schools/She/booklet

ศิริวรรณ เสรีรัตน์ และคณะ. (2552). *การบริหารตลาดยุคใหม่ฉบับปรับปรุงใหม่ปี 2552*. ธรรมสาร.

สถาบันพัฒนาวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อม. (2559). *นิยาม SMEs*. <http://www.ismed.or.th/นิยาม-smes/>

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2558). *ทิศทางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 (พ.ศ. 2560-2564)*.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2560). *แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 12 (พ.ศ. 2560-2564)*.

สำนักงานปลัดกระทรวงอุตสาหกรรม. (2559). *แผนยุทธศาสตร์กระทรวงอุตสาหกรรม พ.ศ. 2560-2564*. กระทรวงอุตสาหกรรม.

สำนักส่งเสริมภูมิปัญญา. (2558). *คู่มือการดำเนินงานผู้ผลิต ผู้ประกอบการ OTOP รายใหม่*. กรมการพัฒนาชุมชน.